

מבט על תפיסות מגדריות ביצירות הומוריסטיות ישראליות לילדים

מירי יוסוב-שלום*

תקציר

"איש אחד היה בעיר/ כל תינוק אותו הכיר..." (המפוזר מכפר אז"ר/ לאה גולדברג).

הספרות על-פי רוב מציגה תמונת עולם שיש בה מן ההטיה המגדרית המתקיימת דרך תוכן, מטאפורות וסטריאוטיפים הטבועים בנפשות הפועלות. הספרות משמשת ככלי להעברת מסרי התרבות ופעמים אף מבקשת לייצר מציאות. הצגת הקול האחר מתפקידה לטפח תפיסה ביקורתית לגבי הקיים בנושא חוסר השוויון בין המינים תוך פיתוח עמדה ערכית עקרונית. הקריאה האחרת ככלי בר השפעה בתהליך הסוציאליזציה. במחקר זה יושם דגש על דרכי העיצוב של הקול הנשי תוך שימת הדגש על היבטים פמיניסטים-הומוריסטיים. המטרה היא לחשוף את האמירה של הטקסט, הדמויות והזמן, מתוך הנחה שהשקפת העולם שבאה לידי ביטוי היא של אימוץ או חתירה תחת ההגמוניות ביצירות לילדים לדורותיהן.

הקריאה הנוכחית תבדוק את היצירות בספרות הילדים ותבקש לבדוק את האופן בו מעוצב ונשמע קולם של היוצרים. העיון בשירים ובסיפורים יבקש לחשוף ולתאר את השאלות המגדריות שהטקסט מזמן לנמעניו, המתח שבין השאיפות לבין המגדריות. כמו כן, ייבחנו השאלות שעניינן האם הטקסט נותר מעוגן בתשתית פטריארכלית ובנורמות מוגדרות וקלסיציסטיות או שמא ישותו טרנספורמטיבית ומגלה אופי בעטני ומרדני, המבקש את השמעת הקול האחר. תוך שימוש בהומורסקה כדרך ליצירת עניין ושיח, תמורה והתפתחות, טרנספורמציה חברתית-ערכית ותרבותית. דרך העיון ביצירות נתמודד עם השאלות: כיצד מיוצגות הדמויות ביצירות? ובפרט הדמויות הנשיות, האם כדמות נתמכת, מסתייעת או שמא ביצירות הנדונות עולה הקול החותר כנגד ההגמוניה הגברית. מה תפקידו של ההומור בעיצובן של התפיסות המגדריות הקלאסיות והחדשות?

מילות מפתח: הומור, מגדר, ספרות ילדים, סטריאוטיפים, סוציאליזציה.

הומור וספרות ילדים

ברגסון (תשכ"ב, עמ' 7-11) שהיה בין הראשונים שעסקו בחקר הצחוק מצביע על שלושה עיקרים הכרוכים ביצירת הצחוק: (א). הקומיות טמונה רק בדברים שהם אנושיים במהותם; (ב). חוסר רגישות מלווה את הצחוק; (ג). בצחוק צפונה מחשבת סתר של קנוניה עם צוחקים אחרים, אם ממשיים או מדומים. ברגסון מוצא את הקומיות בעיוות המצחיק, כשהצופה מנותק רגשית מהסיטואציה שאם לא כן תתעוררנה תחושות נלוות אחרות של חמלה ורחמים. עליזה שנהר במאמרה "הסיפור ההומוריסטי בספרות העממית ובספרות הילדים" (1982, עמ' 67-69) עומדת על חשיבות ההומור בחברת המבוגרים ובחברת הילדים, לא רק בשל היותה מבדרת ומשעשעת כשלעצמה, אלא גם בשל תפקידיה החברתיים, דרך שחרור מפחדים והפיכתם לצחוק, התמודדות עם בעיות חברתיות תוך חיזוק בטחונו העצמי רגש עליונותו. פוגל שמעונה במאמרה "ההומור ביצירתו של מאיר שלו לילדים" (2006) מתייחסת להומור המצחיק ילדים קטנים ועל

* ד"ר מירי יוסוב-שלום, המכללה האקדמית לחינוך ע"ש קיי בבאר שבע ואוניברסיטת בן גוריון בנגב.

הקושי בהומור לילדים מבחינה קוגניטיבית ורגשית הואיל והוא כרוך בשבירת קונבנציות חינוכיות שהלכו ונתגבשו (עמ' 56; עמ' 63). ליטל גליק ושרון זיו היימן במאמרם הנשמע כמו התחלה של בדיחה ידועה "יהודי, מוסלמי ונוצרי הולכים לפסיכולוג" (2010, עמ' 38-39) סוקרים את חשיבות ההומור כטכניקה טיפולית הרואה את השימוש בו כאמצעי המחזק את הקשר הטיפולי להמשגה חדשה של תפישות ושל סיטואציות.

מתפקידן של הספרות והלשון לעורר בילד את הסקרנות, התהייה ואת השאלה על המילה ומובנותה (גולדברג, תשל"ח). הצורך של הילד הוא באתגר לשוני ותמאטי. הצחוק הוא מרפא ומזכך, מרומם ומרגיע. מרים רות במאמרה "מהתלה לקטנים" (1985, עמ' 319-320) מציינת כי יש בו גם להפרות לשונית דרך משחקי המצלול, משחקי המילים המעלים חיוך על שפתו של הילד. מירי ברוך בספרה "ילד אז ילד עכשיו" (תשנ"א, עמ' 23-26) סוקרת את ההיבטים הלשוניים של המעבר משירת שנות ה-40 לשירת שנות ה-80 ומוצאת כי בין שאר המטרות החינוכיות שלקחו על עצמם סופרים מתקופת היישוב הייתה גם מגמה של העשרת השפה. בשנות השבעים מגמה זו פורצת לא רק מחסומים תמאטיים-חברתיים אלא גם מחסומים לשוניים. היוצרים עושים שימוש בלשון הדיבור ובשפת הרחוב בטקסט. התמטיקה מקבלת גוונים חדשים: מסמכותיות ההורה, המורה והמבוגר באשר הוא כאמצעי להשגת תכליתיות חינוכית ולאומית אל ספרות שנות השבעים ואילך שבה הסופר מתאר בשם הילד את משפחתו באירוניה או במחאה על מעמדו ה"נחות".

לאה ברץ וחנה אבו-חצירה במאמרו "חשיבותה של ספרות הילדים כלי לחינוך לקיימות ולחינוך סביבתי" (תשע"א, עמ' 82-84) טוענות כי ספרות הילדים היא מכוונת מטרה ועם יעדיה נמנית "הטמעתם של ערכים סוציו-תרבותיים... להנחיל ערכים לילדי ההווה מתוך ראייה, כי אלה יקבלו מעמד אזרחי לעתיד לבוא כדי להפוך את החברה לטובה יותר". כל ספרות אשר חומריה ותבניות המשמעות שלה משקפות את פני החברה מטביעות את חותמן על המציאות המתהווה.

מנחם רגב במאמרו "סיפור ילדים כמשל פוליטי" (1996, עמ' 63) מציג את הזרם המרכזי בספרות הילדים העכשווית העוסקת בעולם הילד על בעיותיו, תקוותיו וביקורתו על עולם המבוגרים בשונה מהתפיסה הראשונית שספרות הילדים היא אמצעי מרכזי לחינוך בתחומי המוסר והלאומיות. לאלו הטוענים כי חלה התרחקות של הילד מהספרות, הרי שתהליך זה מתרחש ומכאן תפקידנו דווקא להעצים ולשמר את מקומה של היצירה כפנינה לשונית ייחודית וכיצירה למדנית היוצרת חוויות רבות והמשפיעה על דמותו של הילד ועל לשונו. אדיר כהן בספרו "סיפור הנפש" (תשנ"א, עמ' 30-51) מציין כי הספרות משמשת מקור לסיפוק צרכים ושאיפות, סיפוק הנובע מתוך הזדהות והשתתפות. יצירות ספרות מעוררות בקורא מערך מורכב של תגובות נפשיות שבתשתיתן מצבים, תהליכים המתעוררים בעת הפגישה עם היצירה ובעקבותיה.

מגדר - תמורות בחברה ובספרות

אחת התמורות של המאה הנוכחית והקודמת היא המאבק לשוויון זכויות האישה. תפקידה העיקרי של האישה, לפי התפיסה השכיחה בתקופה התלמודית, התמקד בטיפול בבית ובלידת ילדים (Neusner, 1998; Hauptman, 1998). בל הוקס בספרה "פמיניזם זה לכולם- פוליטיקה מכל הלב" (2002) מציגה כי הדרישה העיקרית של הוגות פמיניסטיות הייתה להשיג שיווי חברתי עם גברים ממעמדן. בזכות המחאה שים זכו לזכויות, להשכלה גבוהה ולעצמאות כלכלית (עמ' 54-55). סנדרה גילברט במאמרה "ראי הקיר של המלכה" (2007, עמ' 136-140) מציגה את האישה האידאלית שחולמים הסופרים כמלאך, וכדימוי מסוכן שכפו הגברים-הסופרים. אין

לה סיפור משל עצמה והיא מעניקה לזולת עצה וניחומים, מקשיבה, מחייכת. גילברט מתייחסת למעשייה על "שלגיה" הכוללת את כל המוטיבים כבר בפסקה הראשונה: תפירה, דם, חלל סגור-קשורים בחייה של האישה. לצידה, הרעיה החדשה נתונה במסגרת ראי קסמים, לכודה בראי. בתו שנואה על המלכה החדשה כי ניצני מיניותה מאיימים על האם. היא אשת מזימות, מכשפה-בלתי נשית לעומת שלגיה-ילדותית, כנועה וגיבורה של חיים ללא סיפור. דיכוטומיה של אישה מלאך ואישה מפלצת ומתפקידה של הכתיבה הנשית היא היחלצות מארונות, מבהייה דרך החלון והראי. משל זהו קול לומר בו את פחדה, את רצונה ללא תבניות מוסכמות גבריות המגדירות אותה. סמדר שיפמן בספרה "שפוטה ונשפטת- דמות האם בסיפורת העברית במפנה האלף" מציינת כי התפיסה השכיחה ביחס לדמות האם הייתה כי האם משקיעה בחיי ילדיה, אין לה חיים משלה וכל כולה נתונה לביתה. אם לא כן, הרי נתפסה כאם נוטשת, מרוכזת בעצמה ומפרה את הצו המורה מפורשות להתמסר ולהקדיש את מלוא חייה לבנה ולבתה. עד למהפך הספרותי של שנות התשעים האם-האישה נתפסה כאובייקט שאינו עונה על הדרישות ממנו, ללא כל ראייה של האם כסובייקט, כמי שעומדת בפני החלטות או כמי שיש לה חיים משל עצמה (עמ' 22-25).

ברונו בטלהיים (1987, עמ' 193-194) משתמש במונח "סינדרום הקורבן- סינדרום סינדרלה" להורות על הדיכוטומיה המסורתית בין המינים. הנסיכה רואה עצמה וכך גם החברה כ"קורבן" חסר ישע הנזקק נואשות לסיוע של הגבר-הנסיך, המתפקד באצילותו להושיע ולסייע במצוקתה. סבלה של הנסיכה במעשייה נתפס כדבר טבעי והכרחי. גם אורי זילברשייד (2006, עמ' 95-90) טוען כי מעשיות אלה הקלאסיות נועדו להנציח ערכים פטריארכליים, בורגניים ובהם האישה אמורה להיות צייתנית מבחינה מינית ואישיותית והגבר הוא רב העלילה והעשייה. אלו הן אגדות התבגרות המשמרות איזון וסדר של עולם קמאי.

ציפי שמעיה במאמרה "ביקורת פמיניסטית על תפקידי המינים במעשיות מסורתיות" (1998, עמ' 86-89) מציגה את התפיסה כי דמויות, ערכים חברתיים ותפקידי מינים מוצגים בצורה לא שוויונית ונוצר תהליך סוציאליזציה מוטה ומזיק. הנשים מוצגות כדמויות סבילות וחלשות והגברים מוארים באור הרפתקני, אגרסיבי, נועז ויוזם. לפיכך קיים הצורך לבחון מחדש את סיפורי העם ובעיקר המעשיות המסופרות לילדים וליצור מסגרת אלטרנטיבית שתאפשר ביטוי לקול הנשי תוך היצג הולם ושוויוני לדמות האישה. רחל רוזמן וחנה דויד בספרן "אפשר גם אחרת- בנות ונשים: הישגם ואתגרים" מציגות כי גם בימינו בקרב משפחות ממעמד חברתי מגוון מחנכים את הבנים להיות עצמאיים והישגיים ואילו את הבנות להיות ממושמות ואחראיות עם אוריינטציה של סיוע לאחר. דפוס הסוציאליזציה בארץ ומחוצה לה מנציחים את ההבדלים בין המינים (2000, עמ' 44-45). מירי ברוך בספרה "מעשיות חדשות ברוח הפמיניזם" (2006, עמ' 235-229) מתייחסת לסוגה החדשה של "מעשיות פמיניסטיות" שמתפקידן לבטא מחדש השקפות עולם שוויוניות בין גברים ונשים דרך סוגות משנה שונות: הראשונה- פרודיות על המעשיות הקלאסיות, כתיקון של מעשייה קלאסית המשתעשעת בסטריאוטיפים מסורתיים. השנייה- שימוש במרכיבים מסורתיים של המעשייה, אבל משוחררים מהתפקידים המסורתיים ומתפיסות עולם סטריאוטיפיות של תפקידי המינים. המעשיות החדשות מעמידות מודל חדש להפנמת תפקידי המינים. אריאלה פרידמן במאמרה "על פמיניזם, נשיות וכוח של נשים בישראל" (1999, עמ' 37-36) עומדת על המסר הפמיניסטי המנסה לפרק את הסטריאוטיפים המקבעים את האישה, לשחרר נשים מציווים חברתיים המזיקים להן. סילביה פוגל-ביז'אוי במאמרה "משפחות בישראל: בין משפחתיות לפוסט-מודרניות" עומדת על התמורות שחלו בתא המשפחתי החל בשנות ה-70. כיום,

המשפחה מאופיינת בצורות קיום שונות לצד שמירה של המשפחה הנורמטיבית. מכאן שגם ההיררכיה המסורתית משתנה וחלוקת התפקידים היא על בסיס של הכרה והסכמה, תוך שימורה של ההבניה הקלאסית של האישה כאם וכרעה ותוך מתן הגדרה חדשה לילד ומעמדו החוץ חברתי ופנים משפחתי כבעל זכויות ונושא חובות ובעיקר אדם בפני עצמו (1999, עמ' 108-126).

מטרת המחקר

המחקר מתמקד בעיון ביצירות הומוריסטיות לילדים שנכתבו בשנות ה-90 של המאה ה-כ' ועד ימינו, תוך התמקדות בהומור ומגדר. זוהי בבחינת יחידה תמטית המשלבת בין עבר, הווה ועתיד, בין נשים וגברים בתקופות שונות בחווייה של הבנייה הזוהות המגדרית תוך היצג פריזמה נשית. עיון וניתוח יצירות שהן חלק מתוכנית הלימודים בגן ובכיתות א'-ב'. היצג המחקר מעניק מקום לספרות ילדים המטפלת ומציגה את חוויית עיצוב הזהות האישית- המגדרית. יש מקום לשימוש במחקר זה כמקדם הוראה בגני הילדים ובכיתות לשם הטמעת ערך השוויוניות שבין גברים ונשים כבר בגילאים הצעירים והרכים, כהבניה המקדמת שיתופיות ולכידות חברתית בין המינים תוך ניסיון לצמצם את ההפרדה הנעוצה בין המינים שהיא לא אחת תוצר להבניה חברתית מושרשת עוד מימים עברו דרך הכלי ההומוריסטי שמקרב בין החברות ובין האנשים.

שיטות המחקר

ניתוח של יצירות הספרות מבחינת תוכן ולשון ועיון משווה בין יצירותיהן.. עיון משווה לשם הגדרת מאפיינים מגדריים- תמטיים, התפתחויות עיצוביות כמקדמי תרבות והנחלת ערכים. עיון בספרות מחקרית אודות המשוררים, הסופרים התקופות ומונוגרפיות כאמצעי להגדרת מאפייני כתיבתם. המחקר עוסק בעיון תמטי, דיאכרוני ומשווה.

קורפוס המחקר

עיון ביצירות פרוזה ושירה ליוצרות בספרות הילדים, משלהי שנות ה-70 ועד ימינו. להלן היצג היצירות הפרוזאיות: אגדה חדשה מאת גיל הראבן (1985), אמא מושלמת מאת רינת פרימו (1997). להלן השירים: ילדה מזלג וילדה כף מאת נורית זרחי (1979), אני לא ילדה של כיסא מאת גיל הראבן (1999).

אגדה חדשה מאת גיל הראבן

"אגדה חדשה" מסתמנת כאגדה אחרת, שונה, בעלת קול ועיצוב החורגים מהמוסכמות המקובלות באופן שהנסיכה מוצגת כדמות מרדנית, מתנגדת לסטריאוטיפ הקלישאי של נסיכה פאסיבית תוך שהיא נוטה לאמץ ניואנסים של נסיכים המשובצים בקלאסיקות מעשיות ומתהדרים בגוונים של יצרים הרפתקניים ותעוזה, היוצאים להילחם ולהושיע ולפגוע בדרקונים ואויבי הממלכה. כבר באקספוזיציה ניווכח בשמות הומוריסטיים המעלים חיוך דרך שם הממלכה "טרגון" ושמות הגיבורים הלקוחים מעולם צמחי התבלין. ב"אגדה חדשה" ניווכח כי הנסיך מפונק ועצלן, הדרקון ידידותי ואוהב אדם והנסיכה מזן אחר, אמיצה והרפתקנית. גילה אמיתי במאמרה "מגדל הפעמון: קריאת התעוררות סוציאל פמיניסטית" (2011) מטילה אור על הכתיבה הנשית הפמיניסטית כמתהווה כבר בסוף שנות הארבעים של המאה הקודמת מתוך זיקה להשפעות "הגל הראשון של הפמיניזם" (עמ' 19). גולדברג לשיטתה מתארת חבורת דיירות עצמאיות, דעתניות המחליפות את הדייר היחיד בדיירת כעלילה המקדימה את זמנה.

"רוזמרין, ככה לא מתנהגות נסיכות" התכעסה המלכה, אך רוזמרין לא רצתה לשמוע איך צריכות נסיכות להתנהג. היא רצתה לרכוב על סוס בשדות, היא רצתה להתאמן עם שומרים, בשימושי חרב, היא רצתה שיקרו לה הרפתקאות" (עמ' 2). גם השיחה המתוארת בין האב המלך לבתו הנסיכה נסובה סביב חשיבות הנימוסים והקנייתם לנסיכה.

רוזמרין על שם התבלין בעלת המרירות והארומה החזקה נושאת שם של שיח תבלין ולא פרח ענוג כמגמה מובילה לאורך היצירה. דמותה אינה כדמות הנסיכות הקלאסיות, אלא אחרת, נועזת ויוזמת המשאירה שובל ריחני ונוכחות מובהקת. זוהי נסיכה השוברת סטריאוטיפים, חפצה בעשייה שאינה אופיינית נסיכות כלל ועיקר. בתפקידי המגדר השמרניים מצטיירת האישה כיפה ופאסיבית, יושבת את ארמונה וחדרה וממתנה לישועה בדמות הנסיך. כבר בתחילת הסיפור, רוזמרין מאופיינת בשבירת המוסכמות ובוחרת לרצות בחרב וברכיבה, באימונים עם השומרים ובצבירת הרפתקאות על פני המתנה בחוסר מעש.

בנימה הומוריסטית מתואר הדרקון כחביב ומכשכש בזנבו. התיאורים הפועלים דרך קבע בשבירת הנורמות מעוררים חיוך והנאה. ההפתעה הגלומה ברצף העלילתי מעלה תחושה של הנאה לנוכח התמורות המתחוללות בדמויות והטון הקליל והמשעשע התורמים למשנה ההנאה. המצלול ומשחקי המילים המאפיינים גם את תיאורי הממלכות תורמים להרמוניה, לחיוך ולהנאה דרך ההגזמה והאבסורד. מנהגי האכילה והשתייה במקומות אחרים ואולי רחוקים ומאתגרים מוצגים באור של אבסורד וחוסר הלימה: לאכול בידיים, ולנגב בבגדים, לאסור על שימוש במפיות. כל זאת כמובן לקול צחוק המהדהד של הילדים שלפתע רצונם מקבל לגיטימציה ואפילו חיוב והכרה. דיסוננס זה שבין עולם המבוגרים וצווייהם המפורשים במציאות אל מול היצירה ושבירתם מעלה חיוך בקרבם. עוד מספר אחד האנשים המבוגרים מהגבול הצפוני כי ההר זז. אמירה מעוררת גיחוך בקרב הקורא- הנמען המבוגר שמתווך את היצירה, תוך יצירת זיקה לסיפורי חלם כמו "חכמי חלם מזיזים הר"1.

לאחר חשיפת הדרקון המאיים על הממלכה, הציע היועץ שהנסיכים ילחמו כדי להרוג את הדרקון ובתמורה יישאו לאישה את הנסיכה, תגובתה: הם רוצים שאני אשב בחלון ואשליך פרחים, את כל סל הכביסה אני אזרוק עליהם" (עמ' 5). רוזמרין הוגה רעיון ומתחפשת לגבר "אספה את שערותיה היפות והארוכות אל מתחת לכובע... כעת נראתה כגבר יפה תואר ונחוץ היה לה שם חדש, שם של גבר- מר רוזין" (עמ' 5). יסוד התחפושת יש בו לעורר גיחוך וברמה הסמויה מלמד על הצורך להתחפש לגבר כדי לצאת מהארמון, להצטרף להרפתקה וללכוד את הדרקון המטיל את יראתו. כל מהותה ורצונה להרוג במו ידה את הדרקון ולהושיע את הממלכה ולא לצפות בחלון להכרזה שהנסיך ביצע את המשימה. מוטיב ההרפתקאות הנסוב לרוב על דמות הגיבור עובר מעתק וכרגע מאפיין את דמות הגיבורה.

הנסיכה מקיימת סדרה של מפגשים עם נסיכים המיועדים לה לבעל:

המפגש הראשון עם הנסיך אניסין - בדרכה היא פגשה את הנסיך מפריז, אניסון, המצטייר כלא הרפתקני במיוחד, מתייסר מקשיי הדרך ורוגז בשל השמש המכה בפניו. על דרך הניגודיות רוזמרין מחופשת לגבר והנסיך-הגבר בדמותו שר שיר שעניינו המראה, היופי והרכות, בעוד התיאור הנלווה לרוזמרין הוא "תרמיל המסעות" שלה כגיבורה היוצאת להרפתקאות. נמצאנו בניגודיות של תיאורים מובהקים המנפצים את התבנית המקובלת, "תלתלי הזהב" המיוחסים לנסיך לצד

"תרמיל המסעות" לנסיכה, כעין מהפך תפקידים-מגדריים המעלים חיוך על דרך ההגזמה הרעיונית והמצלול המתנגן. לנסיך מייחסים את התיאורים הנשיים הקלאסיים, שכן הוא אינו מחבב את הרכיבה הגורמת להזעה ולקימוט הבגדים. בפני רוזמרין הוא מציג את חיבתו למאכל עוגות ואילו לחם הוא משאיר לפשוטי העם, כהתכתבות בין הסיפור הנ"ל למארי אנטואנט והוצאתה להורג על ידי ההמון הזועם בגלל השחיתות "אצלנו בצרפת, האצילים אוכלים רק עוגות" (עמ' 6). הפנייה של המספר לנמען הסמוי- המבוגר המזהה את האזכורים מבטא את הרצון להעביר לצד הגיחוך והשעשוע את האמירה המובהקת החינוכית בדבר הצורך בפשטות תוך התנערות מגינונים מיותרים המרחיקים את המלוכה, את השליטים מהעם. תיאור זה מציג שבירה של תבנית קלאסית שמרנית המוסבת לדמות הנסיך, ובאופן סטריאוטיפי- משעשע ושובר ציפיות, ניכר כי הנסיכה נוהגת כנסיך, ובאופן מהופך הנסיך-כנסיכה.

המפגש השני עם הנסיך מיוון הוא בחזקת תיקון או חזרה לחיק המוסכמות המקובלות בדבר טיבו של גבר-נסיך. הנסיך מיוון מתגלה כחובב טבע, מתעניין בדרקונים, אך למרבה הפלא הוא לא מתעניין בנסיכות משועממות ומכאן שיש בו ייחודיות על אף החזרה לקלאסיקה התיאורית. יחד עם הנסיכה הם יוצאים ללכוד את הדרקון, הם מנסים לכשף אותו ובתגובה הדרקון פורץ בצחוק על שנאתו כלפי נסיכים טיפשיים ונסיכות מתפנקות.

גם הדרקון מעורר גיחוך, פיוס וחיוך, אין לו עניין בפרח, בהטלת מורא על הסובב אלא בכל מאודו מבקש הוא "לשחק כדורסל או אולי מחבואים/ ולרוץ ולשיר/ ולצחוק בשמחה ולומר לחבר" (עמ' 21). הדרקון לא מעוניין לטרוף אותם כפי שמצפים ממנו אלא כל רצונו שיניחו לו לנפשו. גם כאן עולה הפער שבין רצונו כפרט- חריג, אחר לבין החברה הבוגרת הכוללת הורים, חברים על ציפיותיהם ורצונם לשמור ולהשגיח לבל תהיה סטייה כלשהי מהנורמות המקובלות ובהכרח הללו המנותבות למגדר הזכרי. בסופו של מפגש, הנסיכה מצליחה לכשף את הדרקון ולהביאו לארמון. תיאורו ככבשה, ככלבלב המוטרד על-ידי "איזה ילד הנתלה לו על הזנב" (עמ' 21) הומוריסטיים ביסודם שכן הם מבקשים לשנות ועל דרך אי ההתאמה בין המקובל לקיים מעלים חיוך.

אל הארמון חוזרת הנסיכה "פרועת שיער" כשבירה של המוסכמה המאפיינת נסיכה על דרך הסדר המופתני. על דרך אי ההלימה בין סיפור גילוי היעלמותה, משבוששה להגיע "לשיעור היומי שלה ברקמת ממחטות" (עמ' 22) ועד להופעתה פרועה וצוחקת בסיום (עמ' 23). ועוד באותו היום נישאו הנסיך מיוון והנסיכה רוזמרין כמחווה לסיום הקלאסי-המעשיתי, אך בה בעת נאמר:

"הנסיכה לא תמיד הייתה מנומסת ואדיבה"

הנסיך לא תמיד היה אמיץ לב

אפילו הדרקון לא היה תמיד מחונך

אבל לרוב היו הגיוניים וחיו באושר רב " (פרק חמישי, עמ' 23).

הסיום המטפל בחתונה מסורתית אך עדיין יוצאת דופן, שכן הנוסחה הקלאסית של "חיים באושר ועושר" מופרת דך שילובו של יסוד ההיגיון והחשיבה שאינם שכיחים במעשיות המקובלות, מעשיות הקסם.

גיל הראבן בספרה יוצאת כנגד שורה של מעשיות מסורתיות ומעלה באופן משעשע והומוריסטי יצירה פרוזאית הדוגלת בתמורה בדמות הנסיכה. הדמויות נבחנות ומתעצבות באור

¹ ראו: אינטרסקטואליות עם סיפורים חלמאיים מובהקים בהם מצטיירת קהילה שלמה כקהילה פוחזת, כך למשל סיפור המצוי בארכיון הסיפור העממי בחיפה, אסע"י מס' 15441 "חכמי חלם מזיזים הר". וכן, הטיפוס הסיפורי הבינלאומי מס' B1326- הזזת אבן

השינוי. ללא התייחסות סקסיסטית ובשונה מהנורמה המקובלת, הדמויות מעוצבות ברוח הפלורליזם התרבותי, מגוון של תכונות וספקטרום חדש בעיצובן הפוסט-מודרני.

אמא מושלמת מאת רינת פרימו

ספר זה יצא לאור בשלהי שנות ה-90 ומוצגת בו דמות האם דרך פריזמת הבת. הספר מייצג באופן מובהק דוגמה לספרות נשים, כאשר הסופרת וגיבורותיה נשיות וניבטות דרך העלילה והתיאורים כאמצעי לאפיון ולעיצוב חברה של קהל נמענים שאל שורותיו נמנות גם בנות לצד בנים.

המספרת- הבת בוחרת לפתוח את הבניית דמות האם דרך האמירה המרסנת על דרך ההומור הקל את הביקורת "אמא שלי היא בסדר גמור... אבל לי לגמרי ברור-ברור שאני אהיה אמא אחרת" (עמ' 1). תהיות עולות לנוכח הקריאה אם אחרת", כיצד ובמה? ומדוע נובעת

הביקורת שמהדהדת מבין השורות. האקספוזיציה מעוררת סקרנות ובקרב השומעים גם גיחוך מהול בהסכמה. הבת-המספרת פותחת ומציגה את אישיותה באופן ילדותי ובלתי מעמיק של התייחסות חד-ממדית לשאלת היופי תוך אימוץ סיסמאות ומסרים חברתיים-מגדריים של מראה השיער וצבע העיניים, מכאן פונה לתאר את חוץ ופנים הבית. רק בהמשך נוגעת בעקיפין בשאלות מגדריות הנעוצות בהגדרת מעמדה ומקומה של האישה, הילדה והבת: לאמא כל-כך מדהימה/ תהיה, כמובן, בת מקסימה... אם יולי תבוא ותגיד: לא בא לי לסדר את החדר, אני אחייך ואומר תמיד: לכי לשחק, זה בסדר" (עמ' 6). הסיפור המחורז בנוי כמענה להשגות ולביקורת של הבת על אופן חינוכה של האם. בלשון הומוריסטית, שוברת הבת-המספרת את הנורמות המקובלות של ארוחה בריאה שהרי התפריט הוא "מנה ראשונה: עוגה עם פירות/ מנה עיקרית: שוקולד עם בטונים/ מנה אחרונה ערמת סוכריות לקינוח שקית גרעינים". דיס-הרמוניה בין המקובל למחשבה הילדית לגבי מהו המזון המזין והטעים. החריזה הלא-צמודה (א-ב-א-ב) התורמת למצלוליות ומדגישה מבחינה רעיונית את האבסורד וההגזמה. באופן דומה גם ניפוץ עקרונות האכילה עד תום, של ההליכה לבית-ספר ובעצם דרך אי ההלימה מעלה את הצורך בחופש ובשחרור מנורמות ומחוקים קבועים ומתובנתיים. הבת- המספרת אפילו בלשון מחויכת מחנכת את דמות האם "בית ספר יכול לחכות / לא צריך להקים צעקות". מצלול, חריזה פנימית שתורמים להבלטה של המסר החינוכי-השיפוטי של היפוך המוסכמות, של ילדה המחנכת את אימה. בשונה מהמקובל, האם המושלמת לעתיד מזמינה למיטתה את ילדיה המפוחדים ממפלצות. על דרך הסרקזם והאירוניה המרומזת "אם השנה" תאמר "אין לצעוק או לבקר אלא בנועם וברוך להשיב מותק, לכולם יש מקום". את החברותא חותמת הברית העתידית בין האם המושלמת לילדיה, ברית של בלשים הנצבעת בגוונים מצלולים מחורזים "נחפש/ נתחפש". האם החדשה מנפצת את המתכונת הקלאסית של אם שמרנית ומופנמת היושבת בביתה ואמונה על ארגון הבית וילדיה, שכן לפנינו אם הנהנית מגלי הפרגון והפרסום ולדידה "אם מפורסמת" חשובה ותורמת יותר מאם רגילה.

על טיבה כולם יעמדו ולאחר מפגש אף כולם יבחרו, כי בהתנהגותה, בעצותיה ובמעשיה זוכה היא בתואר "אם השנה". מוטיב המתקוות שב ועולה בסיפור כביטוי להבנת עולם הילד והאיורים הניבטים מכל עמוד מציגים את השמחה והנאה שבהפרת כללי עולם המבוגרים הכל-כך מקובעים ושמרניים. "אמא מושלמת" או אמא אחרת מנהלת דיאלוג עם היצירה הידועה לילדים "מיץ פטל" לחיה שנהב (1970). האם בדומה לארנב מארחת את חבריה וילדיה במיץ פטל ובסוכריות כביטוי לשבירת עקרון המזין והבריאה. היפוך היוצרות דרך אימוץ האחר והבלתי מקובל

גדולה. איכרים סבורים שהאבן זזה. טיפוס סיפורי בינלאומי על כסילים המצילים את הירח, טיפוס ארונה-תומפסון מס' 1335 A

בהתנהגות, באכילה, באירוח ובמראה להיות דווקא השכיח והמקובל שכן אימהות מושלמות מבינות "שעוגות הן תמיד יותר טעימות לפני ששמים בתנור" (עמ' 21). זוהי חתרנות מגדרית של דור הבנות בדור האימהות, בראייה ובפרספקטיבית ילדית, השמה לעיקר את חדוות הילדות. המסר החותם את הסיפור הבנוי כשיר, המלמד על הצורך להיות אם-ילדה ולחנך ולהורות על-פי מה שאהבת כילדה כי אז את האם המושלמת "כל מה שצריך/זה לזכור הכל/ כל מה שעשית/וכל מה שרצית/ לפני שהתחלת / לגדול" (שם).

ילדה מזלג וילדה כף מאת נורית זרחי

שירה של זרחי מציג דרך ההתנצחות עם תורת הסמלים הפרוידיאנית עד כמה אסור להפוך ילדה לכף ממזלג רק בשל אישיותה האחרת ואולי המגדרית-הזכרית. המזלג משול לסמל פאלי של שנינות, לוחמה ועוקצנות כקווי מתאר המנוגדים לכל התכלית הנשית שעיקרה קבלה ונתינה, הכלה ואהבה, רוך ומתק שפתיים לפי הדוברת בשיר. החברה בצר לה לנוכח תקריות המלל המהולים בשנינות של הילדה המתוארת באגרסיביות ובבהילות מה הופכים אותה לכף על כל התארים המטאפוריים הנלווים לילדה ולכף. הכלה, חד-גונית, צייתנות לעשייה ולמגדר וכל זאת למורת רוחה של הילדה ולשביעות רצון החברה המוצגים בקולניות ובמחולות. לתיאורים המגדריים שמסתמנת בהם נימת הביקורת של הדוברת ושל קהל הנמענים הנשי מתלווה נימה הומוריסטית של הגחכה של החברה, השעמום שהוא מנת חלקה לנוכח הניסיון לפגוע בהלך רוח של תמורה חברתית, שהרי האישה משתנה בהתאם לתקופה ולמרחב וכל ניסיון למדר ולצמצם את צעדיה כל עוד הוא מתקיים בכוח הזרוע ובהחלטות הגמוניות גבריות לרוב ינחלו כישלון ומפח נפש כמו הפאנץ'- לין המוצג בסיום, כאשר כל שנותר להם לשתות הוא "מרק". גם החריזה והמצלול המשתלבים ברעיונות השיר בהרמוניה מופתית מחזקים את תחושת האבסורד ואי ההלימה המאפיינים את החברה הסובבת "משכו אותה באף/ והפכו אותה לילדה כף". אקטיביסטית שלילית ומעין מלחמה של הקולקטיב בפרט, רק משום ייחודו ואי הסכמתו לנורמות המקובלות.

אני לא ילדה של כיסא/ שולמית הראבן

זהו שיר המושתת על סרקזם ונימה אירונית מלווה את היצירה מתחילתה ועד לסיומה הפתוח "אז מה נעשה?". הדוברת-הילדה יוצאת כנגד התפיסות השכיחות המבקשות להגדיר מה יאה ומה נאה לילדה לעשות, להתנהג ולהיות בעצם קיומה. החתירה היא כנגד אותם האיסורים המאפיינים אפילו בכפייה את המגדר הנשי לקווים של ציות, סדר ומשמעת מובהקים. כך הוא בנוגע לאופן הישיבה, ההסתכלות והנוחיות כקובעי נורמות חברתיות-מגדריות, בלתי ניתנות להפרה ולסטייה. לאורך השיר בולטת הנימה של הגיחוך על אותם סדרי עולם מקובעים מגדריים. בשיר עולה נימה בולטת של אבסורדיות ביחס למי היא ומהי גברת: עוטה ארשת רצינות על פניה, יושבת ישר על מסעד הכיסא וחלילה לא מניחה לפורקן ולנוחיות לשלוט בחייה, אלא נהפוך הוא ככל שהסדר שולט יותר כך את גברת יותר ויותר. הדוברת מתוארת בנימה של ייאוש סרקסטי מהתנהלותה ומציפיותיה של החברה הבוגרת- הנשית וייתכן המגדר הגברי:

"כְּשֶׁאֲנִי יוֹשֶׁבֶת יָשָׁר עַל כִּסֵּא,
כָּל-כֶּף מְסַדֶּרֶת,
כְּמוֹ אִיזוֹ גִבֶּרֶת,
בְּפָרְצוֹף רְצִינִי –

זאת לא אני".

סיכום ומסקנות

היוסדה של התנועה הפמיניסטית ללא עוררין תרמה תרומה ניכרת ומשמעותית במעמדן של הנשים. אימהות מחנכות את בנותיהן לשוויון, להגשמה עצמית ולמיצוי יכולות. הבנות לא אחת כדרכו של דור המשך מבקשות להעצים ולהגדיל את היריעה ואת העשייה הפמיניסטית כפי שעול מהיצירות המנותחות העוסקות בעיקר בשבירה של סטראוטיפיים מגדריים תוך אימוץ האמירה בדבר היכולת הנשית להגשים כיסופים ומאווים, גם אם הם אחרים. נשים, רעיות, אימהות ובנות מבקשות להשמיע את קולן, לצאת מהמבוכה ומהצניעות, להילחם על קולן וכך עולה בעיון ביצירות הספרותיות תוך זעזוע של החברה ההגמונית הגברית המבקשת לעיתים לשמר את הקיים ולייעד נשים לדיכוי היצר, דיכוי הקול הפנימי תוך הנצחת הפערים המגדריים. הספרות מבקשת דווקא להנחיל בקרב ההומור והשעשוע הלשוני המעורר גיחוך והנאה את דבר המגדריות השווה והיכולת להצליח ללא כל קשר למגדר.

מקורות

ספרי ילדים

- הראבן, ג'. (1986), *אגדה חדשה*, תל-אביב: עם עובד.
 זרחי, נ'. (1979), *נמר שמתחת למיטה*, חיפה: מסדה.
 פרימו, ר'. (1997), *אמא מושלמת*, קריית-גת: דני ספרים.

אתרים מתוקשבים

- השיר: "אני לא ילדה של כיסא" נדלה בתאריך 6/12/17
<https://simania.co.il/forum.php?showNoteId=286508>

ספרות מחקרית

- אמיתי, ג'. (2011), "מגדל הפעמון: קריאת התעוררות סוציאל-פמיניסטית ב"דירה להשכיר" לאה גולדברג", *ספרות ילדים ונוער* (132), עמ' 17-29.
 בטלהיים, ב'. (1987), *קסמן של אגדות*, תל-אביב: רשפים.
 ברגסון, ה'. (תשכ"ב), *הצחוק*, ירושלים: ר. מס.
 ברוך, מ'. (תשנ"א), *ילד אז ילד עכשיו*, בני-ברק: ספריית פועלים.
 ברוך, מ'. (2006), *והם חיים בעושר ואושר: תיאוריות חדשות בחקר המעשייה*, בני-ברק: ספריית פועלים.
 ברץ, ל'. ואבו-חצירה, ח'. (תשע"א), "חשיבותה של ספרות הילדים כלי לחינוך לקיימות ולחינוך סביבתי", *ביטאון מכון מופת* (45), עמ' 82-86.
 גילברט, ס'. (2007), "ראי הקיר של המלכה", *דרכים לחשיבה פמיניסטית*. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
 גולדברג, ל'. (תשל"ז), *בין סופר ילדים לקוראיו*, תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
 גליק, ל'. והיימן, ז'. (2010), "יהודי, מוסלמי ונוצרי הולכים לפסיכולוג", *כוורת* (18), עמ' 36-39.

- הוקס, ב'. (2002), פמיניזם זה לכולם- פוליטיקה מכל הלב, חיפה: פרדס הוצאה לאור.
- זילברשייד, א'. (2006), "עולמן הקמאי של אגדות עם", *והם חיו באושר ועושר*, בני-ברק: ספרית פועלים, עמ' 229-235.
- כהן, א'. (תשמ"א), *סיפור הנפש- ביבליותרפיה*, קריית ביאליק: אח.
- פוגל, ש'. (2006), "ההומור ביצירתו של מאיר שלו לילדים", *עיונים בספרות ילדים* (16), עמ' 56-70.
- פוגל-ביזיאוי, ס'. (1999), "משפחות בישראל: בין משפחתיות לפוסט-מודרניות", *מין, מגדר ופוליטיקה*, תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, עמ' 107-166.
- פרידמן, א'. (1999), "על פמיניזם, נשיות וכוח של נשים בישראל", *מין מגדר פוליטיקה*, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 19-47.
- רגב, מ'. (1996), "סיפור ילדים כמשל פוליטי", *מאזניים* (ע"א), עמ' 63.
- רוזמן, ר'. ודויד, ח'. (2000), *אפשר גם אחרת- בנות ונשים: הישגם ואתגרים*, ירושלים: מכון הנרייטה סולד ומשרד החינוך.
- רות, מ'. (1985), "מהתלה לקטנים", *הד-הגן* (ני), עמ' 319-320.
- שיפמן, ס'. (תשע"ז), *שפוטה ונשפטת- דמות האם בסיפורת העברית במפנה האלף*, תל-אביב: מגדרים.
- שמעיה, צ'. (1998), "ביקורת פמיניסטית על תפקידי המינים במעשיות מסורתיות", *אל תנשקי את הצפרדע*, תל-אביב: עמ' 86-96.
- שנהר, ע'. (1982), "הסיפור ההומוריסטי בספרות העממית ובספרות הילדים", עמ' 53-69.
- Hauptman, J. (1998), *Rereading the Rabbis – a Woman Voice*, Oxford: Westview Press.
- Neusner, J. (1998), *How the Rabbis Liberated Women*, Atlanta: Scholars Press.